

Ігор Б. Скворцов, Олена Я. Загорецька, Валентина А. Гришко
**ОБҐРУНТУВАННЯ ВАРТОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ
З УРАХУВАННЯМ ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ**

У статті розглянуто найсуттєвіші причини відсутності теоретичного обґрунтування величини заробітної плати. Визначено основні недоліки сучасних досліджень заробітної плати. Побудовано базові елементи теорії заробітної плати, виділення яких значною мірою створює реальні можливості для вирішення проблем теоретичного обґрунтування заміщення живої праці уречевленою, а також побудови моделі відтворення робочої сили. Використання запропонованого підходу дає змогу визначити умови, коли експлуатація робочої сили буде відсутня, оскільки працівник отримуватиме теоретично обґрунтовану заробітну плату, яка має відповідати його «людському капіталу» (фаховій підготовці і вмінням), незалежно від форми власності підприємства, на якому він працює.

Ключові слова: вартість робочої сили; відтворення робочої сили; заміщення живої праці уречевленою; експлуатація робочої сили; потенціал працівника.

Форм. 2. Літ. 11.

Ігорь Б. Скворцов, Олена Я. Загорецкая, Валентина А. Гришко
**ОБОСНОВАНИЕ СТОИМОСТИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ
С УЧЕТОМ ЕЕ ВОСПРОИЗВОДСТВА**

В статье рассмотрены главные причины отсутствия теоретического обоснования величины заработной платы. Определены основные недостатки современных исследований заработной платы. Построены базовые элементы теории заработной платы, выделение которых в значительной степени создает реальные возможности для решения проблем теоретического обоснования замещения живого труда овеществленным, а также построения модели воспроизводства рабочей силы. Использование предложенного подхода позволяет определить условия, когда эксплуатация рабочей силы будет отсутствовать, поскольку работник будет получать теоретически обоснованную заработную плату, которая должна соответствовать его «человеческому капиталу» (профессиональной подготовке и умениям), независимо от формы собственности предприятия, на котором он работает.

Ключевые слова: стоимость рабочей силы; воспроизводство рабочей силы; замещение живого труда овеществленным; эксплуатация рабочей силы; потенциал работника.

Igor B. Skvortsov¹, Olena Ya. Zahoretska², Valentina A. Grishko³

**GROUNDING THE WORKFORCE COST
SUBJECT TO ITS REPRODUCTION**

The article considers the key reasons behind the lack of theoretical grounding of the salary amount. Major drawbacks of contemporary wage studies are outlined. The fundamentals of the wage theory are presented which would enable solving the problems of theoretical reasoning for human labour replacement by the materialized one, as well as building a model of workforce reproduction. Application of the suggested approach facilitates the creation of the conditions under which labour force exploitation would vanish, since an employees will receive theoretically grounded wages according to their human capital capacity (professional competences and skills) regardless the ownership form of the company of employment.

Keywords: workforce cost; workforce reproduction; replacement of human labour by the materialized one; workforce exploitation; employee capacity.

¹ National University "Lviv Polytechnics", Ukraine.

² National University "Lviv Polytechnics", Ukraine.

³ National University "Lviv Polytechnics", Ukraine.

Постановка проблеми. У традиційній економіці за ціну робочої сили часто приймають той розмір заробітної плати, який виплачує власник підприємства працівникові за виконану роботу. З позицій якісного аналізу з цим можна погодитись з двох причин: по-перше, заробітна плата справді є оцінювальним показником кваліфікації і вмінь будь-якого працівника; по-друге, в традиційній економіці цей показник використовують як локальний, тобто не узгоджують його з іншими явищами і процесами, оскільки науково обґрунтованого методу перенесення основних положень виконаного дослідження живої праці на інші явища і процеси (особливо уречевлену працю) практично не існує. Але з позицій комплексного формалізованого дослідження, в якому всі показники і залежності обов'язково враховуються під час виконання інших досліджень, погодитись із таким твердженням неможливо.

Розрахунок заробітної плати у відповідності до мінімального її розміру, який тепер застосовують в Україні, є відповідним теоретичним методом розрахунку заробітної плати. Але виникає наступне питання, чи є цей метод теоретично обґрунтованим. Ми стверджуємо протилежне – його не можна вважати таким, оскільки в ньому відсутні більшість елементів теоретичного обґрунтування.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Існує значна кількість публікацій щодо ціни робочої сили і заробітної плати як елементу ціни. Найбільший внесок у дослідження цього питання зробили Л. Вальрас [11], Ю.Л. Звягільский [1], Г. Куліков [2], А. Маршалл [4], О.М. Пашуліна [5], А. Сміт [7], П.С. Смоленюк [8], Н.С. Шалімова [9], Г.О. Швиданенко [10] і багато інших. Праці цих вчених можна вважати класичними в сучасній науці. Проте їм притаманні такі, на наш погляд, недоліки: не проводять чіткої різниці між кількісними і якісними чинниками, які впливають на ціну робочої сили; нерозвинений категорійний апарат. В умовах низької ціни робочої сили, що склалася сьогодні в Україні, особливого значення набуває кількісний підхід до встановлення «ціни робочої сили».

Мета дослідження: обґрунтувати сутність поняття «вартість робочої сили» та запропонувати новий кількісний підхід до теорії заробітної плати.

Основні результати дослідження. На нашу думку, основні причини відсутності теоретичного обґрунтування величини заробітної плати такі:

- 1) невміння визначати «вартість робочої сили» і «період довготривалого циклу живої праці»;
- 2) відсутність складових елементів заробітної плати і моделі відтворення робочої сили;
- 3) відсутність теоретичного обґрунтування ефективності заміщення живої праці уречевленою і навпаки;
- 4) спрощене трактування «оподаткування заробітної плати» (нарахування і відрахування) без визначення сутності цих процесів й узгодженості їх з подібними для уречевленої праці;
- 5) відсутність розгляду пенсійного забезпечення як елемента заробітної плати, який станом на сьогодні знаходить своє відображення в єдиному соціальному внеску, який утримується із заробітної плати працівника та нараховується на фонд заробітної плати працівника, відповідно сума єдиного соціаль-

ного внеску в першому випадку (сума утриманого внеску) до бюджету сплачується власником підприємства за рахунок працівника, в другому випадку (сума внеску нарахованого на фонд оплати праці) – за рахунок коштів самого власника;

б) невміння і небажання досліджувати проблему «експлуатації робочої сили».

Наступним недоліком сучасних досліджень заробітної плати є те, що ця економічна категорія практично не узгоджується із моделлю довготривалого циклу живої праці, яка фактично визначає спожиття енергоінформаційного потенціалу працівника при виконанні будь-якої роботи. Найголовнішим показником цього потенціалу є визначення оптимального періоду праці робочої сили за різними спеціальностями. Спрощено це можна сформулювати наступним чином: коли слід йти на пенсію різним працівникам. Цей період, на нашу думку, має встановлюватись Верховною Радою України не шляхом голосування, а на підставі теоретично обґрунтованих досліджень.

Відсутність моделі довготривалого циклу живої праці є причиною виникнення таких негативних наслідків: невміння виділення складових елементів заробітної плати, обґрунтування ефективності заміщення живої праці уречевленою і відсутності моделі відтворення робочої сили. Всі ці складові пов'язані між собою і разом утворюють теоретичну основу розрахунку величини заробітної плати.

Для живої праці ми виділяємо два цикли – короткотривалий і довготривалий. Перший витрачається на виконання конкретної роботи, а другий – на підтримку короткотривалого циклу. Спрощено це можна пояснити таким прикладом: для того, щоб маятниковий годинник працював, слід здійснювати гармонійні коливання маятника, які безпосередньо приводять стрілки годинника в рух, а для підтримки цих коливань (короткотривалого циклу праці) необхідно, щоб відповідний вантаж опускався і підтримував ці коливання маятника. Опускання цього вантажу й утворює довготривалий цикл праці.

Відтак, можна зробити наступне узагальнення: короткотривалий цикл праці – це витрачання енергоінформаційного потенціалу на безпосереднє виконання роботи, а довготривалий цикл витрачається на підтримку короткотривалого.

Відповідною особливістю короткотривалого циклу живої праці є те, що його тривалість відповідає тривалості праці людини протягом одного дня (тривалості зміни), оскільки для відновлення енергоінформаційного потенціалу людина має відповідний час відпочивати. Для уречевленої праці (основних засобів) такого відпочинку непотрібно. Тому для основних засобів короткотривалий і довготривалий цикли праці збігаються за тривалістю.

В економічних публікаціях часто помилково вважають, що заробітна плата визначає вартість робочої сили. Помилковість цього твердження полягає в тому, що поточні витрати не можуть визначати вартість будь-чого. «Потік» і «запас» – це різні категорії, для перетворення однієї в іншу необхідно виконувати певні додаткові дії. Як приклад, можна навести, що «амортизаційні відрахування» (поточні витрати) ніколи не трактуються як «вартість основних засобів» (вартість запасу).

Заробітна плата виплачується періодично впродовж всього періоду роботи працівника на підприємстві. Тобто сутність заробітної плати полягає в тому, що на реальному підприємстві вона набуває форми потоку – грошова сума за відповідний проміжок часу, який можна позначити $P_{зп}$. Що ж тоді становитиме ціну робочої сили? На жаль, класична економіка відповіді на це питання так і не дала. А від неї, як показують виконані нами дослідження, залежить теоретичне обґрунтування багатьох інших економічних явищ і процесів. Найголовнішими з них є теорія заробітної плати, обґрунтування доцільності заміщення живої праці уречевленою тощо, оскільки без цього базового показника «ціна (вартість) робочої сили» створення такої теорії та обґрунтування будь-яких заміщень практично неможливе.

На нашу думку, вартість робочої сили – це сума всіх витрат, які виникають під час навчання людини і набуття відповідної спеціальності, тобто від народження до оволодіння відповідними кваліфікаційними знаннями та вміннями. Це визначення цілком відповідає визначенню вартості уречевлених елементів процесу виробництва. Так, вартість основних засобів визначається як сума всіх витрат, які виникають в процесі їх створення і підготовки до виробництва (ціна придбання, витрати на страхування ризиків доставки, транспортування до місця експлуатації, завантаження та розвантаження, монтаж, демонтаж та ряд інших витрат, пов'язаних із доведенням основних засобів до такого стану, в якому можлива їх експлуатація).

В історичному плані показником «вартість робочої сили» користувались упродовж двох епох – рабовласницького і феодалного ладу, коли рабів і кріпаків можна було продавати та купувати. В економічному плані ці суспільні устрої були неефективними, тому що для організації будь-якого виробничого процесу необхідні були значні суми стартового капіталу, оскільки, окрім придбання засобів праці, необхідно було витратити великі суми на купівлю рабів або кріпаків, які коштували досить дорого. При капіталізмі й соціалізмі ці проблеми спростились. Власник підприємства (держава або приватна особа) витрачає кошти тільки на створення основних засобів, а витратити на робітників немає потреби, оскільки останні своєю працею фактично авансують власника. Однак виникає запитання: а що власник їм сплачує? З назви очевидно – заробітну плату, але за сутністю, за економічним змістом – далеко не все так просто.

Існують три основні види матеріальних ресурсів виробничого процесу – це засоби праці, праця і предмети праці, четвертий ресурс – інформаційний (технологію) – ми не будемо розглядати. Основним (активним) елементом цього процесу є засоби праці та праця, оскільки предмети праці, як правило, є пасивною частиною, у якій здійснюються відповідні перетворення.

Власник підприємства, створюючи основні засоби (ОЗ), витрачає певні кошти. Ці витрати, відповідно до класифікації, яку ми запропонували, слід розглядати як запас і позначати $K_{оз}$. У процесі виробництва виникають поточні витрати (на паливо, мастило тощо) і відповідні надходження, які поділяють на дві основні групи – амортизаційні відрахування і прибуток. Це можна показати такою схемою:

$$\underbrace{K_{ос}}_{\text{Одноразові витрати}} \Rightarrow \overbrace{\Pi_e^{ос} + \Pi_a^{ос} + \Pi_{пр}^{ос}}^{\text{Поточні витрати і надходження}}, \quad (1)$$

де $\Pi_e^{ос}$ – річні витрати на експлуатацію основних засобів без амортизаційних відрахувань; $\Pi_a^{ос}$ – річний обсяг амортизаційних відрахувань; $\Pi_{пр}^{ос}$ – річна величина прибутку.

Визначаючи ефективність будь-якого інвестиційного проекту, обов'язково враховують одноразові та поточні витрати та надходження, що дає змогу приймати обґрунтовані рішення.

Теорія заробітної плати, на нашу думку, повинна ґрунтуватись на тих самих засадах. Первинним базовим елементом для розрахунку заробітної плати повинні стати т.зв. одноразові витрати – вартість (ціна) робочої сили $K_{рс}$. Від цього показника має залежати величина заробітної плати, яка має складатись із тих самих витрат та надходжень:

$$\underbrace{K_{рс}}_{\text{Вартість робочої сили}} \Rightarrow \overbrace{\Pi_e^{рс} + \Pi_a^{рс} + \Pi_{пр}^{рс}}^{\text{Заробітна плата}}, \quad (2)$$

де $\Pi_e^{рс}$ – річні експлуатаційні витрати робочої сили – їжа, проживання тощо; $\Pi_a^{рс}$ – річні амортизаційні відрахування робочої сили – витрати на її відтворення (утримання і освіта дітей тощо); $\Pi_{пр}^{рс}$ – річна величина прибутку робочої сили – створена нею додаткова вартість.

Тепер згідно із законодавством і теоретичними концепціями в складі заробітної плати ніяких елементів не виділяють. Це, на нашу думку, призводить до таких негативних наслідків: як вже зазначалось, ускладнюється розрахунок заміщення живої праці уречевленою, але, найголовніше, складаються неоднакові умови для функціонування різного капіталу. Так, власник, який володіє капіталом – основними засобами, сплачує податок на прибуток тільки від розміру отриманого прибутку, а робітник, який володіє капіталом – власною робочою силою, сплачує податок від усієї суми заробітної плати (мова іде про податок з доходів фізичних осіб та єдиний соціальний внесок, який утримується із заробітної плати). Оскільки розмір податку, який сплачується працівником, значно перевищує розмір податку, який сплачує власник, звідси випливає, що основними платниками податку є не власники підприємств, а наймані працівники. На нашу думку, економічно обґрунтованими умовами будуть такі, за яких будь-який капітал функціонуватиме за однаковими теоретично доведеними правилами. Тобто необхідно усунути розбіжності, які існують між теоретичним обґрунтуванням живої та уречевленої праці.

Проте існує ще одна відмінність між цими видами праці, якій не приділяють належної уваги в економічній теорії. На заробітну плату здійснюють відповідні нарахування, які входять в калькуляцію на виготовлення будь-якої продукції. Ці кошти є основним джерелом і для поповнення Пенсійного фонду. А як ставитись до того, щоб і на основні засоби існували подібні нарахування? На перший погляд, таке твердження викликає подив, оскільки

основні засоби не «виходять на пенсію». Але існує значна частина основних засобів, які неможливо просто утилізувати, оскільки вони містять радіоактивні, хімічно або вибухонебезпечні речовини (є й інші причини). Відтак виникає потреба тривалого зберігання цих відпрацьованих засобів або їх дорогої утилізації. Нині ці кошти зовсім не враховують під час ціноутворення, а це негативно впливає на обґрунтування ефективності інвестиційних рішень.

Нам необхідно побудувати базові елементи теорії заробітної плати. Заробітна плата працівника має складатись із двох основних елементів: компенсації витрат енергоінформаційного потенціалу, який використовується безпосередньо на виготовлення продукції (виконання робіт чи надання послуг), тобто на компенсацію короткотривалого циклу праці; компенсації витрат, які виникають в процесі довготривалого циклу праці.

Основна заробітна плата – це компенсація витрат працівника за виконану роботу (надані послуги), яка складається з двох частин: спожитого енергоінформаційного потенціалу і доданої вартості (прибутку працівника, який утворюється внаслідок використання людського капіталу – фахових вмінь).

Амортизаційні відрахування робочої сили – це кошти довготривалого циклу праці, які витрачаються на створення умов для відтворення працездатності працівника (лікування, навчання, проживання, відпочинок тощо) і відтворення робочої сили (підготовку нового працівника, яким може бути син або дочка). Тобто основним призначенням цих коштів є те, щоб будь-який працівник міг утримувати дитину і дати їй фахову підготовку не нижче свого рівня.

Виділення цих двох базових елементів заробітної плати значною мірою вирішує всі наступні проблеми. По-перше, виникають умови для теоретичного обґрунтування заміщення живої праці уречевленою, оскільки у такому разі утворюються ідентичні групи витрат – поточні експлуатаційні витрати, прибуток і амортизаційні відрахування. По-друге, для моделювання відтворення робочої сили.

Окрім того, виникає можливість створення єдиного підходу до оподаткування різних видів капіталу – живого і уречевленого. Недоліком існуючих методів оподаткування заробітної плати є те, що податок нараховується на весь її розмір. В той самий час уречевлена праця оподатковується тільки на величину утвореного прибутку. Ми стверджуємо, що жива праця має оподатковуватись тільки на величину доданої вартості, оскільки поточні витрати працівника і амортизаційні кошти не мають становити базу оподаткування.

Висновки. Запропонований нами підхід дає можливість комплексно розглядати теорію заробітної плати і пенсійне забезпечення, оскільки ці процеси взаємообумовлені. Окрім того, ми ставимо питання про «пенсійне забезпечення» значної частини основних засобів. Це питання в економічній літературі практично не досліджене, відтак, законодавча база не врегульована. Все це призводить до негативних наслідків і значних втрат державних коштів. Можна назвати такі приклади: покинуті заводи, транспортні засоби, основні засоби, які не підлягають утилізації (радіоактивно і хімічно небезпечні, племінні і циркові тварини тощо).

І останнє. Використання запропонованого підходу дає змогу теоретично обґрунтувати умови, коли експлуатація робочої сили не спостерігатиметься. Це важливо тому, що радянська пропаганда стверджувала, що за державної власності експлуатація неможлива. Працівнику байдуже, буде його експлуатувати приватне підприємство (приватний підприємець) чи держава (як правило держава експлуатує значно більше, оскільки на приватному підприємстві зарплата є зазвичай вищою). Експлуатація вважається відсутня тільки тоді, коли працівник буде отримувати теоретично обґрунтовану заробітну плату, яка має відповідати його «людському капіталу» (фаховій підготовці і вмінням), незалежно від форми власності підприємства, на якому він працює.

1. *Звягільський Ю.Л.* Рівень заробітної плати – індикатор ефективності програми економічних реформ // *Економіка України.* – 2013. – №9. – С. 73–85.
2. *Куліков Г.* Вартість робочої сили і витрати роботодавця на її утримання // *Україна: аспекти праці.* – 2014. – №7. – С. 27–33.
3. *Мала С.* Щодо вартості робочої сили в сільському господарстві // *Україна: аспекти праці.* – 2013. – №1. – С. 23–27.
4. *Маршалл А.* Принципы экономической науки: В 3 т. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 2. – 247 с.
5. *Пащуліна О.М.* Соціальне значення мінімальної заробітної плати та її роль у формуванні ціни робочої сили на ринку праці України // *Стратегічні пріоритети.* – 2007. – №4. – С. 134–141.
6. *Скворцов І.Б., Загорецька О.Я., Балик У.О.* Стратегічне ціноутворення: Монографія. – Львів: ЗУКЦ, 2013. – 350 с.
7. *Сміт А.* Добробут націй // *Дослідження про природу та причини добробуту націй / Пер. з англ.* – К.: Port-Royal, 2001. – С. 26–56.
8. *Смоленюк П.С., Буян І.В.* Співвідношення людського капіталу та праці // *Вісник Запорізького національного університету.* – 2010. – №2. – С. 199–204.
9. *Шалімова Н.С.* Теоретичні засади формування вартості послуг робочої сили та її вплив на визначення природи заробітної плати // *Економічні науки.* – 2013. – Вип. 24. – С. 176–185.
10. *Швиданенко Г.О., Бойко Т.Л.* Оцінювання та відтворення інтелектуальних активів підприємства // *Формування ринкової економіки.* – 2010. – №24. – С. 79–90.
11. *Walras, L.* (2003). *Elements of Pure Economics: or the Theory of Social Wealth.* Routledge. 620 p.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2015.